

Inventarisatie van Fuut (*Podiceps cristatus*) en Dodaars (*Podiceps ruficollis*) in Limburg in 1982 en 1983

J. Ummels, J. Dolmans, G. Bollen

Corr.: Essendijk 15, Geulle

In het kader van het samenstellen van de nieuwe Avifauna van Limburg is in 1982 gestart met het inventariseren van het aantal broedparen van Fuut en Dodaars in onze provincie.

Beide soorten hebben nooit in grote aantallen in Limburg gebroed, doo-eenvoudig vanwege het feit dat we tot voor kort niet zo veel geschikte wateroppervlakten bezaten. In 1967 telde men 6 Futenbroedparen (LEYS en DE WILDE, 1971) en het aantal broedende Dodaarzen werd in datzelfde jaar op 54 paren geschat (DEKKER, 1968).

Zowel de toename van wateroppervlakten als van waterverontreiniging en de steeds groter wordende druk van waterrecreatie waren de belangrijkste aanleiding voor de inventarisatie van beide soorten.

De reden dat beide soorten gezamenlijk geteld worden ligt voor de hand. Ze vertonen namelijk veel overeenkomst in hun eisen wat betreft de keuze van hun biotoop.

Als voorwaarden stellen zowel Fuut als Dodaars:

- Er moet een wateroppervlak aanwezig zijn waar ze hun baltspel kunnen opvoeren.

- Er moet in of bij het water genoeg plantenmateriaal aanwezig zijn voor het maken van een nest.

- In het water moet genoeg voedsel aanwezig zijn voor zowel de ouder vogels als voor de jongen.

- In het broedgebied moet een bepaalde minimale rust heersen.

Figuur 1. Dodaars. Tekening J. Dolmans.

Eerst werd gekeken of het gebied voor een of beide soorten in aanmerking kwam. Indien dit het geval was werd de plaats nauwkeuriger onderzocht. Alle gebieden die in 1982 werden bezet door een van beide soorten zijn ook in 1983 onderzocht.

In een enkel geval is er een geheel nieuw gebied ontstaan. Vanwege het feit dat Futen veel opvallender zijn en gemakkelijker te inventariseren dan Dodaarzen, zijn voor beide broedvogels niet dezelfde criteria aangehouden. Futen hebben bijvoorbeeld een groter wateroppervlak nodig voor hun uitvoerig baltspel. Ook heeft hun broedbiotoop een opener karakter, waardoor in bijna alle gevallen de

nestplaats kan worden gelokaliseerd, indien de soort er tot broeden komt. Zodra er jongen zijn worden die al heel snel op de rug mee naar open water gevoerd. Bij de Dodaars ligt dit een stuk moeilijker. Het baltspel van deze soort is veel minder opvallend en voltrekt zich bijna altijd tussen de vegetatie. Het nest dat een stuk kleiner is dan dat van de Fuut wordt door-gaans tussen de waterplanten gemaakt zodat de kans om dit te ontdekken zeer klein is. Als gevolg van genoemde verschillen hebben we zoals reeds gezegd verschillende criteria aangehouden. De Fuut werd als broedvogel genoteerd indien we deze aantreffen:

- op het nest broedend,
- nest met eieren (oudervogel in de buurt),
- oudervogel met jongen

Voor de Dodaars hebben we de criteria gebruikt zoals die zijn toegepast bij het SOVON-project voor het samenstellen van de Atlas voor Nederlandse broedvogels (TEIXERA, 1979). Deze z.g. SOVON-code onderscheidt 3 groepen t.w.:

m o g e l i j k b r o e d e n d : soort waargenomen in het broedseizoen in het broedbiotoop; een eenmalige waarneming van zingende of baltsende soort in het broedseizoen.

w a a r s c h i j n l i j k b r o e d e n d : waarneming van een paar in geschikt broedbiotoop in het broedseizoen; territoriumgedrag (zang, gevechten) op tenminste 2 dagen die meer dan een week uit elkaar liggen, op dezelfde plaats vastgesteld.

z e k e r b r o e d e n d : afleidingsgedrag; pas gebruikt nest of eierschalen gevonden; pas uitgevlogen jongen, nestblijvers of donsjongen van nestvlieders waargenomen; bezoek

Inventarisatiemethode

Voor het eigenlijke inventariseren was het nodig om een overzicht te hebben van alle potentiële broedgebieden. Hiervoor hebben we van alle Limburgse top. kaarten (1 : 25000) de wateroppervlakten in een tabel gezet, hetgeen ongeveer 225 verschillende vennen, vijvers, plassen, poelen, meertjes, grindgaten enz. betekende. De rivieren en kanalen zijn hier niet bijgekend. Op enkele plaatsen na hebben we alle gebieden bezocht.

Tabel 1. Mogelijke (M), waarschijnlijke (W) en zekere (Z) broedgevallen van de Dodaars in Limburg in 1982 en 1983. Zie ook figuur 2.

Gemeente	nadere plaatsaanduiding	bloknr.	aantal broedparen					
			1982			1983		
			M	W	Z	M	W	Z
Arcen	Dorperheide	52-27	—	1	1	—	1	1
Arcen	de Hamert	52-26	—	—	2	—	1	2
Arcen	de Ravenvennen	52-47	—	1	—	—	—	—
Bergen	Zevenboomsven	46-44	—	—	1	—	—	2
Bergen	het Quin	46-44	1	—	—	—	2	—
Bergen	Herenvlies	46-45	1	—	—	—	—	—
Bergen	Meeuwenven	46-55	—	1	—	—	—	—
Bergen	Pikmeeuwenven	52-26	1	—	—	—	—	—
Bergen	Duivelskuil	46-55	—	—	2	—	—	—
Brunssum	Rimburgerweg	60-54	1	2	—	—	—	1
Echt	de Doort	60-22	—	1	—	—	—	1
Eijgelshoven	mijnsteenstort	62-15	—	—	1	—	—	—
Eijsden	grindgat	61-38	1	—	—	—	—	—
Grevenbicht	zuidel. plas Elba	60-31	1	—	—	—	—	—
Helenaveen	nat. res. Maria Peel	52-43	—	—	1	—	5	1
Kerkrade	de Hopel	62-15	1	—	—	—	—	1
Melick/Herkenbosch	Elfenmeer	58-56	—	1	—	—	—	1
Melick/Herkenbosch	Rolvennen	58-56	—	—	1	—	1	1
Melick/Herkenbosch	Melickerven	58-55	—	—	—	—	1	—
Nederweert	Groote Moost	58-22	—	5	—	—	4	1
Nederweert	de Zoom	58-22	—	—	—	—	2	—
Ospel	de Groote Peel	58-11	—	—	7	—	—	5
Schinnen	reg.stortplaats	60-52	—	—	—	—	—	1
Stevensweert	grindgat	60-12	1	—	—	—	—	—
Thorn	Zegershof	58-52	—	—	—	—	1	—
Venray	Rouwkuilen	52-23	—	—	1	—	1	1
Weert	IJzeren man	57-37	—	—	1	—	1	—
Totaal			8	12	18	—	20	19

1970; FJELDSÅ, 1977) van de Dodaars zien deze "duettriller" als de meest karakteristieke baltsuiging van de soort.

Alle bezoeken zijn afgelegd in de periode tussen 1 april en half augustus. De broedperiode van beide soorten ligt tussen half maart en begin juli. Afhankelijk van voornamelijk klimatologische omstandigheden kan deze periode met een maand worden vroeged of verlaat.

Verspreiding van de Dodaars

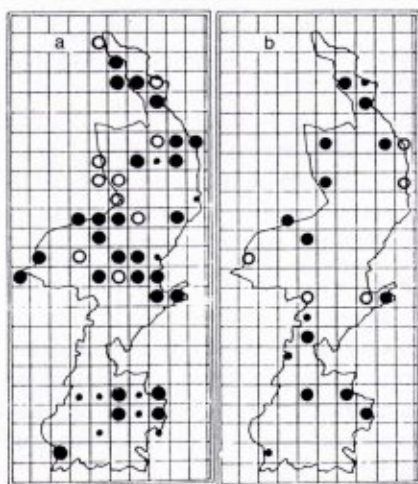
De verspreiding van de Dodaars in Limburg is weergegeven in tabel 1 en figuur 2.

Aan de hand van een onderzoek uit 1966/1967 schatte DEKKER (1967) het aantal in Limburg broedende paartjes Dodaars (fig. 1) op 54. Bijna de helft (26) hiervan broedde toen binnen de gemeentes Herkenbosch en Nederweert. Deze soort kan in het geschikte biotoop tot dichtheden komen van 5 broedparen per hectare (BANDORF, 1970). Zo zijn de vennen in het natuurreservaat de Meinweg in Herkenbosch en de veenplassen in het Peelgebied van Ospel en Nederweert nog steeds belangrijke broedgebieden van deze kleinste Futensoort.

Dodaarzen hebben over het algemeen kleinere wateroppervlakten nodig dan Futen. De meeste van deze kleine vennen bevinden zich in de beschermde natuurreservaten. De broedpopulatie bestaat daarom ook eigenlijk uit een bijna vaste kern die op deze beschermde vennen broeden. Een jaarlijks wisselend aantal broedparen maakt incidenteel gebruik van de in dat jaar voorhande zijnde broedbiotopen. Dit aanbod is sterk wisselend en van toevalligheden afhankelijk. Zo broedde er in 1982 een paartje op een ondiepe poel van een mijnsteenopslagterrein van de voormalige mijn Julia. In een plas van de regionale stortplaats in Schinnen (fig. 3) broedde in 1983 een paartje dat hier tot 3 maal toe jongen heeft grootgebracht. Van de grindgaten lijkt de

van ouders aan een nest waarvan de inhoud niet kan worden vastgesteld, of waarneming van een broedende vogel; transport van ontlastingspakketje of voedsel voor de jongen; nest met eieren; nest met jongen.

In 1982 zijn vele plaatsen maar een of twee maal bezocht en dan ook nog heel vroeg in het seizoen. Als gevolg hiervan was het aantal Dodaarzen in de kolom "mogelijk broedend" relatief hoog. In 1983 zijn we later gestart met inventariseren (medio april). Als belangrijkste indicatie voor de aanwezigheid van de soort hadden we in deze groep de voor de Dodaars zo kenmerkende "triller". Vaak laten beide sexen deze triller gelijktijdig horen. Men spreekt dan van "duettriller". Belangrijke onderzoekers (BANDORF,

Figuur 2. Verspreiding van de Dodaars in Limburg in de jaren 1973-1977 (naar TEIXEIRA, 1979) (a) en in de jaren 1982 en 1983 (b). ● = mogelijk broedend, ○ = waarschijnlijk broedend, ● = zeker broedend.

Figuur 3. Ondiepe plas op het regionale stortterrein te Schinnen waar in 1983 een Dodaarspaartje broedde en tot driemaal toe jongen heeft grootgebracht. Foto: J. Ummels.

soort geen gebruik meer te maken. Mogelijk is de Dodaars nog gevoeliger voor recreatie (verstoring) dan de Fuut.

Uitgaande van het aantal van 1967 (DEKKER, 1968) is het aantal broedparen in 1983 afgenomen met 15-35, een daling van 28-65%.

Verspreiding van de Fuut

Zoals elders in Nederland is er de laatste jaren een flinke toename van het aantal broedparen. Spreken HENS (1965) en LEYS en DE WILDE (1967) nog van de Fuut (fig. 4) als broedvogel in zeer klein aantal, thans is de status van de soort "vrij schaarse broedvogel". (26-250 broedparen).

Van 6 paren in 1967 (LEYS en DE WILDE, *l.c.*) tot 81-99 broedparen in 1983 betekent een stijging van 1250-1600% (zie tabel II en figuur 5). De Fuut is hiermee gekomen op een dichtheid van 36-45 broedparen per 1000 km² land + water. In 1967 was dit nog 1-3 broedparen per 1000 km² land + water (LEYS en DE WILDE, *l.c.*). Deze toename zal niet alleen een gevolg zijn van de sterke uitbreiding van geschikte wateroppervlakten. Ook het enorme oecologische aanpassingsvermogen zal hier zeker toe hebben

bijgedragen. Vooral in de grote grindgaten langs de Maas was de toename zo sterk dat de soort in Eijsden en in Linne kleine kolonies vormde. In Eijsden telden we op 6 juni 1983 21-24 broedparen op de oude Maasarm bij

de sluis en op het afgesloten gedeelte van het grindgat dat als visvijver wordt gebruikt.

Op 30 juli bevonden zich op het grindgat Linnermeer 32 volwassen futen, waarvan 5 met donsjongen.

In het Limburgs gedeelte van het natuurreservaat de Groote Peel steeg het aantal broedparen in 1983 van 2 naar 8 ten opzichte van 1982 (schriftel. med. M. v. DEURSEN).

Zelden vindt men Futen broedend op een landnest. Toch troffen wij op het grindgat in Meers een exemplaar aan op een nest dat ongeveer 2 meter van het water was verwijderd. Dit nest was "drooggevalen" ten gevolge van het zakkende water.

Discussie

Dodaars

Daar de huidige broedgebieden van de Dodaars, door hun ligging weinig interessant zijn voor watersporters, lijkt de soort niet zoveel last te hebben

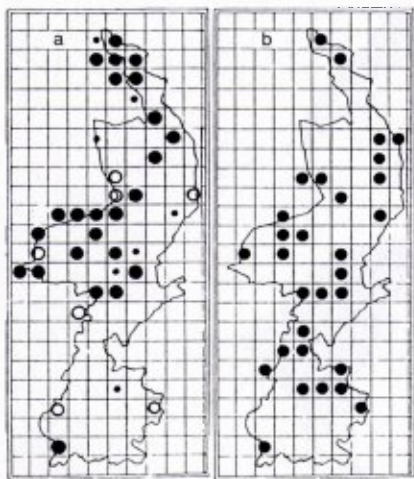

Figuur 4. Fuut. Tekening: J. Dolmans.

Tabel II. Aantal zekere broedgevallen van de Fuut in Limburg in 1982 en 1983.

Gemeente	nadere plaatsaanduiding	Bloknr.	zekere broedparen	
			1982	1983
America	visvijver de Put	52-42	1	1
Arcen	Dorperheide	52-27	—	3
Asselt	grindgaten	58-34	—	5
Born	Crest hotel	60-32	1	1
Broekhuizenvorst	visvijver de Kraewinkel	52-26	1	1
Brunssum	park	60-54	1	1
Dieteren	visvijver	60-22	1	1
Echt	de Doort	60-22	1	—
Eijsden	grindgaten en oude Maasarm	61-38	8-9	21-24
Geleen	visvijver	60-52	3	2-3
Gennep	hoeve 't Oord	46-34	1	1
Gevenbicht	visvijver Elba	60-31	2	2
Grubbenvorst	visvijver	52-46	1	—
Heel	grindgat	58-53	—	2
Helenaveen	nat. reserv. Mariapeel	52-43	—	2
Hoensbroek	visvijver	60-53	4	4
Kerkrade	de Hopel	62-15	2-3	3-5
Linne	Linnermeer	58-53	x	5-12
Lottum	Schuitwater	52-36	—	1
Meers	grindgat	59-48	—	1
Merum/Herten	grindgat	58-53	—	1
Mook	Plasmolen	46-23	x	1-3
Nederweert	Sarsven	58-31	—	2-3
Nederweert	parall. kanaal Noordervaart	58-21	1	—
Nederweert	visvijver Stokershorst	58-22	1	1
Nederweert	Kruisven	58-22	—	1
Ospel	nat. reserv. Groote Peel	58-11	2	8
Roermond	zwembad Roerdomp	58-54	—	1
Sevenum	Schatberg	52-54	—	2-3
Schinveld	Heringsbosch	60-44	—	1
Stevensweert	visvijver	58-52	—	1-3
Susteren	ten N van kasteel Wolfrath	60-22	1	1
Tegelen	Egypte	58-16	—	1
Treebeek	Emma-terrein	60-54	1	—
Weert	Ijzeren man	57-37	1	2
Wessem	Zegershof	58-52	—	1
Totaal			34-36	81-99

x = wel gebroed, geen aantallen bekend.

Figuur 5. Verspreiding van de Fuut in Limburg in de jaren 1973-1977 (naar TEIXERA, 1979)(a) en in de jaren 1982 en 1983(b). ● = mogelijk broedend, ○ = waarschijnlijk broedend, ● = zeker broedend.

van de waterrecreatie. Voor deze wintervogel zou de zure regen (vooral in de Rouwkuilen en Duivelskuil) wel eens van bijzondere invloed kunnen zijn. In hoeverre de zuurgraad van het water invloed heeft op het voedsel van de Dodaars is ons niet bekend. Het watermonster dat wij op 3 juli 1983 hebben genomen had een zuurgraad van pH 4,6 (23°C). Veel waterdieren kunnen in dit water niet meer leven. Resumerend kan gesteld worden dat de broedpopulatie van de Dodaars de laatste jaren redelijk stabiel is, alhoewel die sinds 1967 met ongeveer een derde is gedaald. Ook zal in de toekomst de invloed van zure regen duidelijk worden.

Fuut

Zoals reeds gezegd lijkt de Fuut vaste

voet aan Limburgse "grond" te hebben. Toch willen we waarschuwen voor al te groot optimisme. Immers van alle broedparen die op de grindgaten langs de Maas in Midden-Limburg hebben gebroed is geen enkel jong gezien.

Tijdens de eerste broedpoging van deze paren heeft de waterstand op de Maas diverse keren sterk gevarieerd. Hierdoor gingen er nogal wat nesten verloren, zodat de vogels opnieuw moesten gaan bouwen. Tegen de tijd dat de waterstand stabiel was (eind mei/begin juni) nam de waterrecreatie zodanig toe dat vele dieren werden verstoord. Vooral de plankzeilers en de motorboten op de Asseltse grindgaten hebben een zeer nadelige invloed op het broedbedrag van deze vogels. Het feit dat op het Linnermeer en het grindgat in Eijsden, die beiden met de Maas in open verbinding staan, wel jongen zijn grootgebracht ondersteund bovengenoemde veronderstelling. Op beide broedplaatsen is namelijk geen actieve waterrecreatie toegestaan.

Ook hebben wij al vroeg in het seizoen op diverse geschikte plaatsen baltsende Futen aangetroffen. Een paar weken later was er op deze plaatsen geen vogel meer te zien. Wel waren er toen veel waterrecreanten aanwezig. Zowel op de vijver bij het Crest hotel in Born als op de plas even ten noorden van kasteel Wolfrath zijn de jonge Futen enkele dagen na het uitkomen op onverklaarbare wijze verdwenen. Op deze laatste plaats is dit al 2 jaar het geval. Omwonenden verzekerden ons dat dit het werk van stropers moet zijn geweest. Toch komt het wel vaker voor dat Futenjongen tijdens hun eerste levensweken spoorloos verdwijnen. Heel vaak vallen ze dan ten prooi aan roofvissen. Ongeveer driekwart van alle verliezen van Futenjongen zijn het gevolg van predatie van deze vissen, speciaal van de Snoek (MELDE, 1973). Daar in beide bovengenoemde wateren Snoeken zitten is het goed mogelijk dat de Futenjongen aan deze vissen ten prooi zijn gevallen (mond. med. vissers).

Het Futenjong van de visvijver "de Put" in America is in 1983 zeer waarschijnlijk geschoten (Mond. med.

vissers).

Tijdens de botulisme-uitbraak van aug/sept. 1983 vielen er diverse slachtoffers onder de Futen. In Eijsden werd een totaal verlamd volwassen exemplaar aangetroffen en in het natuurreserveaat de "Groote Peel" vielen 7 jongen ten offer aan deze gevreesde ziekte.

Verheugend is het broeden van 2 andere Futensoorten in de "Groote Peel". Vier broedsels van de Geoorde Fuut (*Podiceps nigricollis*) werden hier aangetroffen, waarvan een op het Limburgse gedeelte. Ook werd er tussen 20 maart en begin juni 1983 regelmatig een paartje Roodhalsfuten (*Podiceps grisegena*) gezien (schrift. med. M. V. DEURSEN).

Van de Fuut kan gezegd worden dat deze zich als broedvogel sterk heeft uitgebreid. Toch zal de grootte van de broedpopulatie van deze soort zeer sterk afhangen van het beleid dat gevoerd wordt ten aanzien van het beheer en het gebruik van de grindgaten langs de Maas. Vooral de surfsport, waarbij surfers vaak kort langs of in het riet komen, is verantwoordelijk voor de enorme verstoring van de watervogelpopulatie.

Het inrichten van stilte-gebieden en watersportvrije zones, het aanbrengen van kabels, drijflijnen of balken

voor de rietkragen zal nodig zijn om de nodige rust en veiligheid te waarborgen. Niet alleen Futen en Dodaarsen maar alle water en rietgebonden vogels zouden van dergelijke maatregelen veel voordeel hebben. Wij hopen dan ook dat in de toekomst, van de vele "stille gebieden" die langs de Maas zijn omgetoverd tot de overvolle watersportgebieden ook iets wordt gereserveerd voor vogels die zonder deze rust in ernstige mate worden bedreigd.

Dankwoord

Wij danken iedereen waarvan wij gegevens mochten ontvangen. Speciaal de ambtenaren en reservebewakers van Staatsbosbeheer die ons resp. de benodigde vergunning verleenden en informatie verstrekten over de diverse natuurrestaten. Verder hopen wij dat iedereen die nuttige aanvullingen kan geven op deze inventarisatie met ons contact zal opnemen teneinde een zo compleet mogelijk overzicht van beide soorten te krijgen.

Summary

An inventory of the breeding population of the Great crested grebe (*Podiceps cristatus*) and the Little grebe (*Podiceps ruficollis*) has been made in the province Limburg (Netherlands). Counting of breeding pairs took place in 1982 and 1983. The results have been displayed in tables and diagrams.

Comparing with the estimation of 1967 (DEKKER, 1967) there is a decrease in number of the Little grebe of 28-65%, from 54 pairs in 1967 to 19-39 pairs in 1983.

The number of breedingpairs of the Great crested grebe increased from 6 pairs in 1967 (LEYS en DE WILDE, 1971) to 81-99 pairs in 1983, an increase of 1250-1600%.

Influence of waterrecreation and acidification of water has been discussed.

Literatuur

- BANDORF, H., 1970. Der Zwergtaucher bnd 430 Ziesem Wittenberg.
- BIL, J., 1983. Watersport in stroomversnelling Politie -dieren en milieubescherming 58 no 7/8 196-201.
- BOLLEN, G. DOLMANS, J. UMMELS J., 1983. Inventarisatie van de Fuut (*Podiceps cristatus*) en Dodaars (*Podiceps ruficollis*) in Limburg in 1982 het IJsvogeltje nr 24 9-15.
- CRAMP et al., 1977. Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa Vol. 1 Oxford.
- DEKKER, D., 1968. De telling van Dodaarsbroedsels in 1967 Vogeljaar 16 514-516.
- HENS, P.A., 1965. Avifauna van de Nederlandse provincie Limburg. Publ. Natuur Hist. Gen. Limb. XV.
- LEYS, H.N. en DE WILDE, J.J.F.E., 1971. Het voorkomen van de Fuut (*Podiceps cristatus*) in Nederland. Limosa 44 133-183.
- MELDE, M., 1973. Der Haubentaucher bnd 461 Ziesem Wittenberg.
- TEIXEIRA, R.M., 1979. Atlas van de Nederlandse broedvogels.
- UMMELS, J., 1983. Botulisme in Limburg het IJsvogeltje nr. 27 14-16.
- FJELLOSÅ, J., 1977. Grebes A.V. Media Copenhagen.

Korte Mededelingen

Nogmaals de Vreemde ereprijs

Behalve de onlangs in het Natuurhist. Maandbl. 73 (5) door T. DENTERS (Rijksherbarium) gemelde vondst van Vreemde ereprijs (*Veronica peregrina*) bij het station te Bunde, zijn nog een aantal vindplaatsen van deze soort tevoorschijn gekomen. Zo deelde de heer J. Luyten (Valkenburg) mij twee vindplaatsen bij Valkenburg mede: de ene in een kwekerij aan de Oosterweg waar de Vreemde ereprijs sinds 1972 voorkomt, de andere in de heemtuin Schloensheim waar de plant zich recent spontaan gevestigd heeft. Verder troffen Jan Pinckaers en ik de Vreem-

de ereprijs aan op één van de reeds door de Wever genoemde vindplaatsen namelijk aan de groentekwekerij bij het kasteel van Amstenrade. In deze plaats had de Vreemde ereprijs zich inmiddels ook achter de kerk gevestigd. Tenslotte trof ik de plant nog aan op het kerkhof Sint-Lambertus te Kerkrade. Hiermee is aan mijn verwachting dat de Vreemde ereprijs in Limburg ook nog wel op zijn "voorjaarsstandplaats" te vinden moest zijn (zie Natuurh. Maandbl. 73 (4), p. 80), in ruime mate voldaan: de plant is thans van 8 vindplaatsen in 5 uurhokken in Limburg bekend.

J. Cortenraad,
Sint-Pietersluisweg 57h, Maastricht

Heelbeen op kerkhoven in Midden-Limburg

Het thans zeer zeldzame Heelbeen (*Holosteum umbellatum*) was vroeger in Midden-Limburg ten oosten van de Maas een plant die vaak in akkers voorkwam (zie WEEDA, Natuurh. Maandbl. 1980, p. 61). Recent (na 1980) is ze op dit type standplaats maar weinig meer gevonden, zo bij Sint-Joost (door W. de Veen) en bij Linne (door J.J. Morriën). Verder trof J. Hermans de plant nog aan bij een spoorwegovergang te Linne en op het kerkhof van Montfort.

Op het laatste type standplaats komt Heelbeen ook in enkele andere streken van ons land voor.